

*Ilustración
de José Luís de Dios
para a contraportada
de Vieiros 3.*

XABIER LIMIA DE GARDÓN

Dr. en Historia da Arte, autor do libro *Antonio Faílde, el escultor que escuchó la música de las piedras*, Caixanova, Ourense, 2001;

e dos capítulos da escultura e pintura en Ourense (1899-1999), no libro colectivo *100 años de historia con Ourense*, Cámara de Industria y Comercio de Ourense, Ourense, 2001.

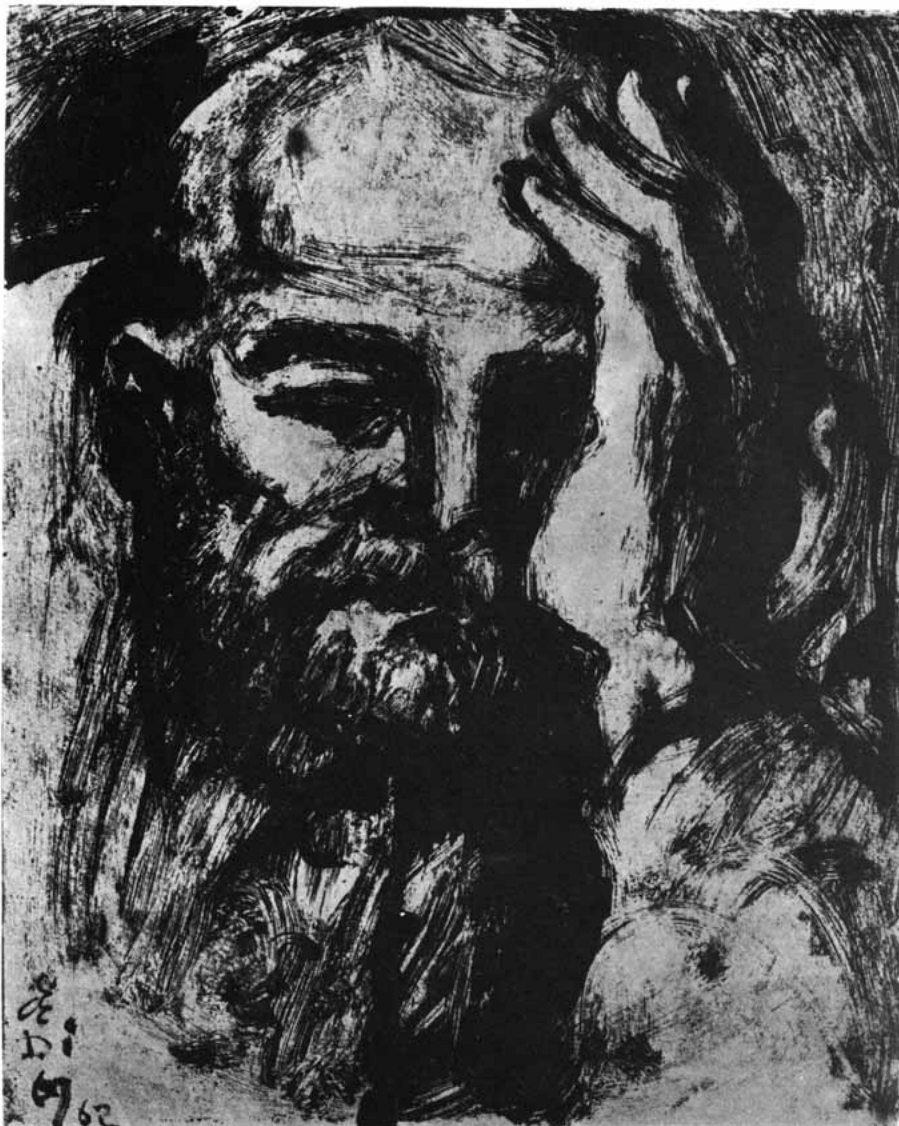
Buscando a Ertí

(Artistas de Ourense na Revista *Vieiros*)

Xabier Limia de Gardón

As notas que seguen tentan salientar a presenza dos artistas ourensáns en *Vieiros*, sobranceira revista realizada no D.F. de México, e ten a desculpa de estarse a cumprir o cincuenta aniversario do seu primeiro número. Era daquela -como nestes días que corren-, tempo de primavera. Foron a súa andaina catro luminosas pegadas, ou números, pero o seu ronsel chega ata nós. Salienta Ledo Andión, na introdución da súa reedición -que se debe conmemorar como se merece por espallar a súa luz fai vinte anos (A Nosa terra edic., Vigo, 1989)-, que foi o final das publicacións galegas de grupo, expresión pouco afortunada, reflexo dunha certa forma de razoar. Pensar que foi un contínuum dos tempos de *Nós*, é probable tan só dende unha forma de velo, pois foi moito máis: un idealismo é, ó mesmo tempo, un posibilismo que a realidade, sempre teimuda, puxo no chan.

Dende que saíra ao mundo cultural galego no D.F. *Vieiros* alimentou un ideal desde a Galicia do exterior, a do exilio político e a emigración económica, ata aquí, entre nós, nas xentes vellas e novas da Galicia do interior, viviran ou non nela. Os promotores, o Padroado da Cultura Galega de México, queren falar e proclaman dende o boletín, en altofalante son cultural, desde a escolla dos colaboradores literarios e dos deseños gráficos. E dende o seu ordo censuran a súa carencia, xa dende a portada: un neno sen melena definidora, infante asexuado sen orellas, que leva un trazo negro na boca, fitándonos sen parpadexar. Un fondo azul o rodea. Sobre a cabeza ten unha estrela negra de once puntas que alumea unha branca luz, e na cima o título da revista, *Vieiros*, en letras capitais, sobre fondo branco, que se sobrepón á cor azul: eis a nova Vía láctea. Esta concepción gráfica convén ó carácter interdisciplinar da

Vello cabilando de José Luís de Dios que ilustra o conto de Otero Pedrayo "O convidante dos camiños".

revista. No plano gráfico foi o seu director o artista Arturo Souto, que en 1962 viaxará ata Galicia, facendo escala coas súas obras en outras cidades do estado regresar a D.F. en marzo de 1964, morrendo en xullo deste ano. O seu traballo directo se centra nos números iniciais, se ben a súa sombra abrangue ós outros. Hai en Ourense, na altura do comezo, autores de boa pluma, mais non de pincel. Iso explica, en parte, que no primeiro número (verán 1959) son as de aqueles as únicas que están presentes. Mais, canta ourensanía! Ramón Otero Pedrayo abre a revista, e a seguir están poetas e poemas de Manuel Curros Enríquez, o inmorredoiro vate de fonda estela e bitola de americano cubano. E tamén Ferreiro Míguez, Delgado Gurriarán, Lamas Carbajal, e López Cuevillas. Este sumatorio é notorio dun proceder, cómo se aprecia na inclusión dun evocador debuxo de Castelao, que finara en Buenos Aires facía anos.

TRES TEMPOS

I. Outono de 1962

Os autores plásticos ourensáns dan sinais da súa presenza no número 2. O primeiro de todos é **De Dios** (José Luís de Dios, 1943), que acompaña o conto fantástico de Otero Pedrayo "O convidante dos camiños", con un vello cavilando, busto dun home pensativo calvo e barbado sobre fondo vermello. Semella ter que ver co fidalgo Don Ventura que matina cando ía, de máis novo, camiñando coas estrelas, para ver "o pintar polas parreiras de Leiro". Ilustra tamén De Dios a "Carta a Ulises" de Xosé Fernández Ferreiro (1931), membro do grupo literario nacionalista "Brais Pinto", que nacera ó redor de 1959, e que tiña publicado daquela os libros de poemas "Ribeirana do Sil" e "A noite". O artista pinta unha muller nova que sorrí, en

tres cuartos e primeiro plano, con unha paisaxe misteriosa por tras, iluminada por a lúa chea. Ela é Ertí / Galicia: "Ertí era verde como os lagartos, verde como as herbas dos nosos lameiros, como as hedras, como a esperanza dos nosos corazóns". O debuxo está reproducido nunha verde cor, decisión de Arturo Souto quen engade outra ilustración súa por remate. Como sinala Luís Soto, é o factótum. O *modus operandi* seu -vodas entre literatura e arte-, segundo il era así:

"Era emozoante albiscar a devoción con que praneou e dibuxou "Vieiros". Matinaba na millor Revista do mundo para Galicia. E dibuxaba coa conciencia dun intelectual sin péxegas. (Decíanos: Dame as poesías de Celso Emilio -ehí está ise home que apresenta a testimuña das feridas, cos muñós apodrecidos e ise outro entolecido que esnaquiza as luas estroiturales porque 'hai un río de lus prós homes rexos'. Dame a carta a Ulises de Fernández Ferreiro -ehí está os touros cereixos, que trai o nauta, ias mulleres que erguen os brazos agardando, na noite pecha-):

Entendemos entón mellor o proceso, un tour de force creativo, e poder comprender aínda máis o labor dos artistas. Aquel lembra que fixera uns debuxos que Luís Soto Fernández levou ó D.F. logo de trabar coñecemento del en Ourense. O que é tanto como dicir que o mérito é de Souto, o "axeitador artístico", segundo se nomea no nº 1.

Como o de **Tomás Bóveda** (Tomás Manuel Bóveda Gómez, 1910-1982), que ilustra o texto "O Home Galego diante a Terra", do tamén ourensán Soto. Dende un poderoso debuxo no que abundan os trazos en ángulo, verdadeiras talladas, presenta nas láminas unhas parellas de labregos pobres: nunha están a comer no campo; e na outra hai outra que traballa duramente. E se naquela salientaba o artista os pés descalzos do home, agora faino cos da muller, grandes en ámbolos casos como

Ilustración de Bóveda para o texto "O Home Galego diante da Terra", do tamén ourensán Luís Soto.

as mans, ata parecer inchados. É dunha familia de importancia, pois o seu primo Alexandre sería considerado un mártir do galeguismo. Tiña tamén un sobriño famoso, o singular escritor e articulista Eduardo Blanco Amor. Formado na Escola de Bellas Artes de Sevilla e na de San Fernando de Madrid, é un artista aínda por descubrir por ser apenas coñecido en Ourense. De xeito complementario, comparte o artigo **Xosé Conde** (Xosé Conde Corbal, 1923-1999), artista da costa que vivira en Ourense moitos anos, na que fixo exposicións, desde a súa relación con Risco e Ferro Couselo, ilustrando para

1. Co mesmo título Anselmo López Morais, fai outro en 1999.

Ilustración de Prego de Oliver para texto de Luís Soto en Vieiros 3.

aquel *El Orense perdurable* (1960)¹. Unha é un pormenor da rúa Lepanto desde a fonte da Praza do Ferro, sendo a outra dous labregos, vistos de costas, que abren a terra coas picarañas. Por outra parte, a revista ábrese tralo "alicerce" inicial con outras pinturas súas, que acompañan as poesías de Antonio Tovar Bobillo: encabeza "Galicia" a composición dunha mariscadora vista de fronte con fondo de barcas, na marea baixa –"jÉrguete Galicia, pedra a pedra/e fouce a fouce,/ érguete Galicia e medra!"–, mentres outra nos mira revirada en primeiro plano. Na outra cun home con boina leva uns bois no carro, vestido con camisa branca e chaleco. E aínda hai un quinto debuxo, que ilustra o poema de Antonio Tovar "Somentes Esto": vista parcial da Praza Maior desde o comezo (ou remate)

da rúa da Barreira, que baixa cara as Burgas.

II. Outono de 1965

No outono de 1965 publícase o número 3. É a eclosión dos artistas de Ourense. Así aparecen os deseños de Tomás Bóveda, Xosé Conde Corbal, José Luís de Dios, Antonio Failde, Acisclo Manzano, Manuel Prego e Jaime Quesada, sendo as carátulas tanto de este como do terceiro da lista. Vicente Risco morre o 30 en abril de 1963. Aparecen "os artistas", que se achegaban á taberna do Tucho, no Eirociño dos Cabaleiros, onde Vicente Risco lle puxera mote á súa tertulia: "A Peña de o Volter", á que acudían ás veces Prego e Failde. Alí De Dios, Quesada, Prego, Conde Corbal, Acisclo Manzano, e outros, foron pintando ás paredes con murais, e tamén poesías, autodenominándose con aquel nome en homenaxe ó mestre quen así os chamou nalgunha ocasión, e absorbendo o de O Volter. E así se fixo este estreito bar un recuncho de galeguidade dende a arte. **Quesada** (Xaime Quesada Porto, 1937-2007), medalla de ouro na Exposición Nacional de Bellas Artes de 1959, que residira de 1960 a 1964 en París, expoñendo en diversos países de Europa. O seu debuxo, reproducido

con fondo azul, é un rostro de muller ou neno adolescente que nos fita.

O primeiro dos debuxos dun ourensán é o de **Prego** (Manuel Prego de Oliver, 1915-1986): unha velliña sentada vendendo pan. Ilustra o artigo de Luís Soto "malia o dente que come a semente"; sendo o outro doutra vella que camiña de costas a nós e co sol no lombo, dobrado polos anos, por un camiño, sobre o que se ve a súa sombra. Prego é a expresividade desde o trazo ancho, e suave. Máis adiante, no artigo do tamén ourensán José Luís López Cid "O cazador de paxaros" Prego firma un deseño a toda folla dun neno, un homiño, que camiña vacilante a contraluz, obra que se reproduce con fondo

verde. É por fin, no largo artigo de Carlos Velo Cobelas "Cultura e Sociedade" hai outro dos temas do artista nestes anos, aquí reproducido sobre fondo vermello: un fermoso busto dunha moza noviña espida, unha adolescente de ovalado rostro e cabeleira de abundantes rizos, un dos cales cae sobre o lado esquerdo do pescozo, posando en actitude pensativa. O artista, mestre desde 1933, que xa pintaba daquela, foi depurado despois da guerra civil e expulsado do corpo de mestres, dedicándose en diante á pintura. Estaba casado con Blanca Gómez del Valle.

A continuación, ilustrando o arrepiente artigo de Ernesto Gómez del Valle "Non cantaron os galos", sobre o fusilamento do seu irmán pequeno, poeta, na alba dun día de Agosto, están dous debuxos², un deles firmado por **Failde** (Antonio Failde Gago, 1907-1979), o escultor. Trátase dun debuxo dunha figura de muller nova espida sobre un pedestal, sen mans, á que lle falta un brazo, en actitude lánquida. Remata o artigo con outro debuxo, o dun Cristo de singular iconografía, obra de **A. Manzano** (Acisclo Manzano Freire, 1940) coas mans pechadas en puño, de pé, cos sinais de catro cravos e vestido como o Santo Cristo da catedral de Ourense, máis unha escuridade cruza o seu peito, que será do sangue da ferida do peito. A cruz suxerida tan só. En canto á firma, baixo o pé esquerdo, diminuta. O irmán de Ernesto Gómez se chamaba Manuel "Beiro", en prisión desde o 20 de xullo de 1936, consello de guerra polo delito de "traizón" o 31 do mesmo mes, sendo fusilado o 11 de Agosto no campo de Aragón. Segundo a ficha, estaba casado, tiña 30 anos e cualificación de periodista. Outro dos irmáns, Ricardo, mecánico, fora asasinado en Valencia en marzo de 1939. Seica, tamén a nai foi "paseada", mais non constan máis datos que un comentario realizado por Carlos Casares. Da autoría do propio **Failde** semella outro debuxo escultórico que vai sen firmar "Romance ó Lobo Gris" de Anri Masso: unha muller espida e media axeonllada que amosa -ó igual que aquela da que falamos denantes- o

brazo dereito, agora contra o peito mentres agacha o esquerdo. A coxa e a perna dereita van en ángulo case recto estando o pé revirado cara o interior, elemento este que é unha das características compositivas do mestre.

Xosé Conde fai o debuxo dun home guiando un carro de bois por un camiño con arboredo, en perspectiva alta, pé do artigo "Labranza e labregos" de Adolfo Vázquez Humasqué. Do artista é a ilustración co mesmo punto de vista dun mariñeiro e o seu aprendiz arriando unha vela dunha gamela para o artigo de Jesús Alonso Montero (sic) "Dous cousas sobre Castela" (sic). Ámbolos dous están datados en 1962, igual que o da praciña diante da porta norte da catedral, coa rúa do Santo Cristo paralela á capela do mesmo nome, que sube desde a singular casa retranqueada, obra que vai sobre fondo verde. Serve de encabezamento do poema "Consello de Administración" do lucense Ricardo

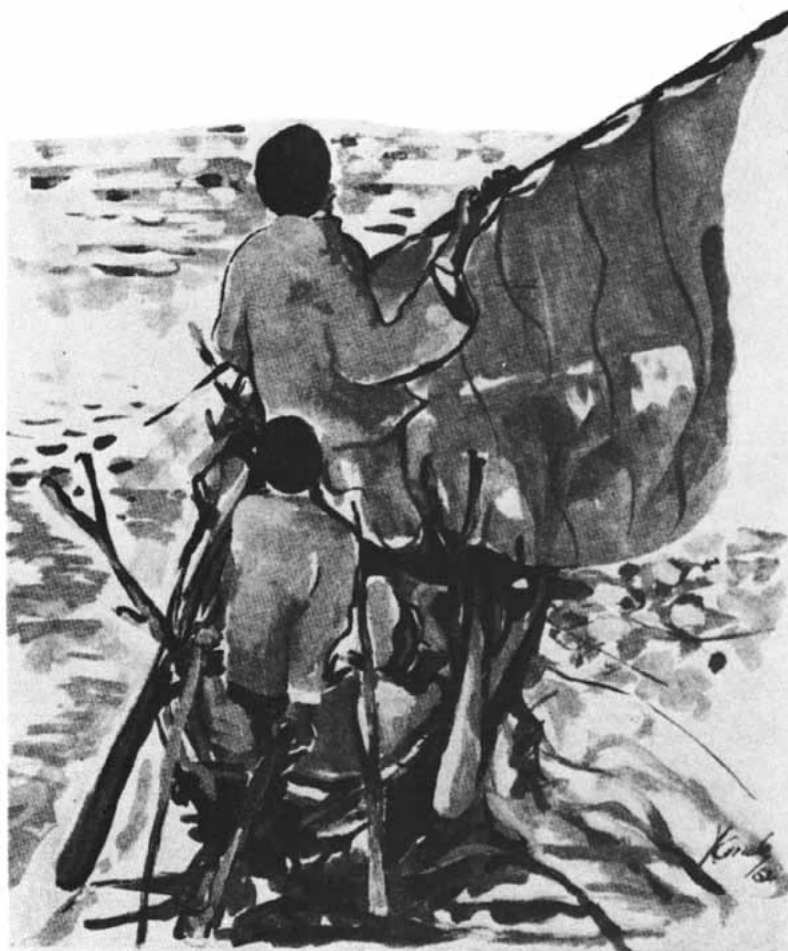

Ilustración de Xosé Conde para texto de Jesús Alonso Montero.

2. Antón Tovar, *A grande ilusión e outros contos*, Galaxia, Vigo, 1989, pp. 7-22, no conto que dá título ó libro, conta a historia narrando o suceso. Así aparece o poeta fusilado co seu, p. 17, e tamén o da súa nai, Pastora, p.20. Segundo Augusto Valencia foi paseada outra das súas irmáns."

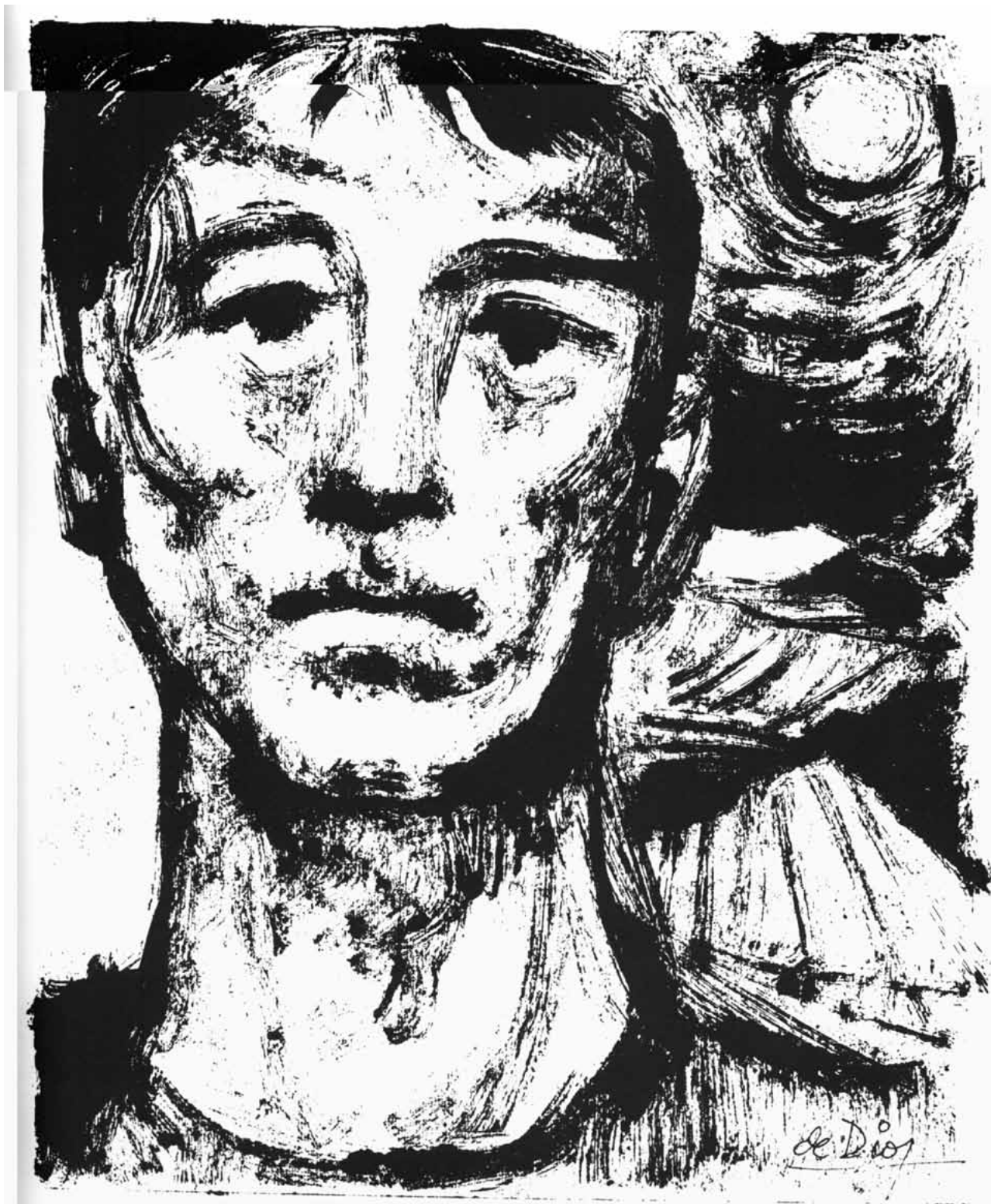

Ilustración de José Luís de Dios para o artigo de Ramón Otero Pedrayo "Cen anos de pasamento de Fontán".

Carballo Calero. Ó seu carón, noutro poema, **Tomás Bóveda**, coa súa obra sobre fondo vermello: unha parella facéndose acenos, que sorrí. Vai no poema de Ramón Lourenzo "Renacimiento".

Pecha a revista un gran debuxo de **Xosé Luís de Dios**, que así firma, datado en 1964. O artista fai unha coidada composición de fondo azul, con influencias cultas, na que un feixe de figuras ocupan todo o espazo,

mulleres e homes novos preferentemente: son diversas xeracións, nena que presenta unha nai, detrás a aboa de negro e un home coa súa parella, pirámide que remata en altura con una muller e un home espidos (¿a parella primixenia?) con un sol (¿lúa?). Desde a nai, por tras, dispón mulleres en uve, a derradeira en pose como unha da coñecida obra de Picasso “Les demoiselles d’Avignon”. Unha disposición pseudorománica silense cun neno cos brazos cruzados, nunha beira, que me fai lembrar en outro neno, o fillo de El Greco, no marabilloso cadro “El entierro del Sr. De Orgaz”.

III. Primavera de 1968

Derradeiro “Vieiros”. É o desembarco dos ‘bonaerenses’ Seoane e Díaz Pardo. Os ourensáns son Quesada e De Dios, e un case asimilado, Xavier Pousa, das terras baixas miñotas do Rosal, vinculado a eles³. Mais é unha presenza ourensá dende o comezo ata o final xa que comeza na capa, e remata na contracapa, límites ou envoltorio dun ideario que son o escaparate dun sentir⁴. Ámbolos son da autoría de Quesada, quen ten ademais outras intervencións no interior. Na portada hai un ser con dúas cabezas, coroadas por flores, unha das cales nos mira sorrindo. Ten cornos e perilla, –mais non rabo–, e mans do Picasso no Guernica, levando nunha delas o aulós grego, fruta dos simposios. Os marxines, ou enmarques, van a dúas cores con elementos vexetais, de flores, uvas, e follas, mais tamén con estrelas, paxaros e a lúa. Eis un Sático, divindade mitolóxica que se relaciona cos seguidores salvaxes de Dionisos, deus do viño e da fertilidade, mágoa que nos se inclinara polos Faunos, oraculares e proféticos, e tendese máis desde moi cedo pola folía confundindo vida e arte. Para a contraportada debuxa unha aguia de fero porte, moi lonxe aínda do moucho co que se identificaría en anos posteriores. O enmarque é agora de tres follas, flores e landras na base, idéntico do das poesías de Celso Emilio Ferreiro no interior, aínda que aquí o responsable reproducíuno a unha cor. Tamén realiza o debuxo dun home con pucha que lle cubre a cabeza, que vai co artigo de Alberto Míguez “Galiza, País

Colonial” desde un fondo negro, mais os trazos no campesiño apenas competan o texto; e aínda menos apropiado é o lánguido neno en pose, con ampla pucha -nun brando lirismo que repetiría en debuxos e pasteis-, que bate co texto de Xosé Luís Méndez Ferrín “Os movementos de liberación na Europa occidental”. Firma agora como Xaime, mais non con dobre ese.

De Dios ten varias entradas. Hainas con debuxos que son apuntes mais que obras decantadas, tal a do artigo “O Subdesenrolo Galego e o tempo Presente” de Xohán López Durá, un home entrando na idade vella, medio calvo, e camisa branca pechada con chaqueta. Ou o dunha muller de expresión melancólica e fino trazo debuxístico, datado en 1962, que vai na páxina cos “Catro Poemas” de Neira Vilas e “¡Terra!” de Avelino Díaz. Outros deste feixe son unha muller vella secándose as bágoas, coas poesías de Manuel María e Anri Massó; e un home berrando ó ceo coa man no peito, co artigo “Folklore, política e bioloxía” de Antón Baltar. Distinto é o caso do que vai con “O pobo galego i a Emigración” de Enrique Santamarina, unha acuarela de amplos trazos: un mozo de ampla melena, bufanda estudiantil na gorxa e camisola aberta que está a berrar. Finalmente, unha ilustración de máis empeño, que vai a toda páxina co artigo de Ramón Otero Pedrayo “Cen anos do pasamento de Fontán”, en vermello: o busto curto dun home novo, con unha paisaxe erma e montuosa por tras, que ilumina o sol. A tristura que destila semella profética para a sorte da revista, que morre cando a insua do Miño en Castrelo.

Daquela, cando comezou a revista, Madrid estaba a espertar, coa política de González Robles, o grupo ‘El Paso’. Ata alí ían Dans, Datas, Labra,... e De Dios ou propio Raimundo Patiño, tan presentes en *Vieiros*. Esta xurde no deseño con Souto, como sinalamos, e sen il non se pode entender, traballo que para mellor apreciar a súa modernidade, débese comparar co *Galicia emigrante*, revista que fundou e ilustrou Luís Seoane na capital de Arxentina dende 1954 a 1959, con periodicidade mensual. Ata aquí o *bouquet* ourensán. Albaroque. Cumio.

Ourense, cando medraban os merlos no mes de marzal.

3. Estaba no efémero grupo “Sete artistas gallegos”, con Quesada como “Cibrao de Cachamuña”, e ademais Manzano, Virxilio Fernández e os escultores Arturo Baltar e Manuel García (“Buciños”, polo seu lugar natal no veciño concello de Carballedo, Lugo). Hai exposicións en 1965 e 1966, e outra como cinco pintores e dous escultores. O debuxo, magnífico de composición e contido, vai co artigo de Carlos Velo “Imaxes para unha película”.

4. É Virxilio?. Seica mandou catro debuxos para este número, que non entraron, co que a súa colaboración acabou antes de comezar.